

Sigurd von Ilseman en keizer Wilhelm II

Wilhelm II beschreven in het dagboek van zijn vleugeladjutant Sigurd von Ilseman tijdens het einde van de oorlog en zijn verblijf op kasteel Amerongen van september 1918 tot mei 1920.

Auteur: A.M.M. (Alexander) van der Maas
Studentnummer: 5921945
Bachelor scriptie

Opleiding: Geschiedenis
Onderwijsinstelling: Universiteit Utrecht
Eerste begeleider: J.E.C. Dijkman

Inleverdatum: 20-6-2021
Aantal woorden: 7430

Het debat over de schuldvraag van de Eerste Wereldoorlog is een lang slepende kwestie. Keizer Wilhelm II werd in de Vrede van Versailles aangewezen als (een van de) hoofdschuldige en dat beeld is bij veel mensen blijven hangen. In de monumentale biografie van John C.G. Röhl wordt Wilhelms rol uitgediept. Ook Röhl komt tot de conclusie dat Wilhelm II de hoofdschuldige is van het uitbreken van de oorlog. Met zijn biografie over Wilhelm II wil Christopher Clark een alternatieve visie geven op Wilhelm II en zijn rol bij het uitbreken van de oorlog. In deze scriptie zullen de biografieën van Röhl en Clark en het dagboek van Sigurd von Ilseman behandeld worden.

Uit de biografieën van Röhl en Clark zijn karaktereigenschappen van Wilhelm II gehaald die een rol hebben gespeeld bij zijn politieke beleid. Het dagboek van Von Ilseman zal onderzocht worden aan de hand van deze twee karaktereigenschappen. Daaruit zal een conclusie worden getrokken of Von Ilsemanns beschrijving overeenkomt met het beeld dat door de biografen geschetst wordt en wat dat betekent voor Wilhelms rol bij het uitbreken van de oorlog.

Inhoudsopgave

INLEIDING	5
HOOFDSTUK 1	11
DE TWIJFELACHTIGHEID VAN KEIZER WILHELM II	11
J. Röhl en C. Clark	11
Het dagboek van S. von Ilseman	13
De besluiteloosheid van keizer Wilhelm II	13
Hoe Wilhelm II eenvoudig te manipuleren was	14
Het vlug in paniek raken van Wilhelm	15
Conclusie	16
HOOFDSTUK 2	18
WILHELMS IMPULSIEVE GEDRAG	18
J. Röhl en C. Clark	18
Het dagboek van S. von Ilseman	20
Wilhelms gebrekkige beoordelingsvermogen	20
Wilhelms tactloze uitbarstingen	21
Wilhelms kortstondige bevestigingen	23
Conclusie	24
SLOTCONCLUSIE	25
BIBLIOGRAFIE	28

Inleiding

Van 1914 tot 1918 was Europa verwickeld in een oorlog die het complete statenstelsel en de onderlinge verhoudingen volledig op zijn kop zette. De Eerste Wereldoorlog wordt daarom ook wel de oer-catastrofe van de twintigste eeuw genoemd. In de korte periode dat Duitsland verenigd was in een keizerrijk werd het rijk gezien als bedreiging voor het Europese statenstelsel.¹ Dat is de reden dat er allianties werden aangegaan om de eigen staat veilig te stellen tegen de agressie van Duitsland of om (in het geval van Duitsland) een eigen plek op het wereldtoneel te krijgen.

Bismarcks politiek was een consistente politiek geweest. Dit veranderde toen Wilhelm II zelf de zaken over ging nemen en de koers van de buitenlandse politiek ging bepalen.² Wilhelm II is nooit een werkelijk praktische monarch geweest die op gedisciplineerde en een systematische manier de staatszaken regelde.³ Volgens Clark is Wilhelms onafgebroken reizen de versturende factor geweest voor een vaste routine.⁴ Zijn politieke gedrag werd gedreven door zijn machtshonger en door het feit dat hij (opgegroeid in de schaduw van Bismarck) Bismarck wilde evenaren op politiek gebied.⁵

Na de Eerste Wereldoorlog werd het Verdrag van Versailles opgesteld om de oorlog te beëindigen. In artikel 227 van het verdrag staat het volgende:

Die alliierten und assoziierten Mächte stellen Wilhelm II. von Hohenzollern, vormaligen Kaiser von Deutschland, wegen schwerer Verletzung des internationalen Sittengesetzes und der Heiligkeit der Verträge unter öffentliche Anklage.⁶

Wilhelm II staat nog steeds bekend als de agressor die wegens zijn ontactische optreden Europa in oorlog bracht. Er is veel geschreven over zijn persoonlijkheid en over de vraag hoe

¹ J.C.G. Röhl, *Keizer Wilhelm II. Een biografie*, vertaling: R. Hartmans (München 2013) 16.

² W.J. Mommsen, 'Kaiser Wilhelm II and German Politics', *Journal of Contemporary History* 25 (1990) 2, 289-316, aldaar 289.

³ C. Clark, *Keizer Wilhelm II. de laatste Duitse Keizer*, vertaling: H. Stegeman (Amsterdam 2017) 130.

⁴ Clark, *Keizer Wilhelm II*, 130.

⁵ *Ibidem*, 83.

⁶ DocumentArchiv, 'Friedensvertrag von Versailles' (versie 3 januari 2004), <http://www.documentarchiv.de/wr/vv07.html> (12 mei 2021).

het nu exact mogelijk was dat de Eerste Wereldoorlog uitbrak.⁷ Hoewel er een grote consensus heerst (voornamelijk in Duitsland) over de grote rol die Wilhelm II gespeeld heeft door zijn impulsieve en ontactische gedrag tijdens het uitbreken van de oorlog, is het debat over de betekenis van dat gedrag voor de schuld kwestie nog lang niet afgerond. John C.G. Röhl en Christopher Clark staan, als twee grote biografen van Wilhelm II, tegenover elkaar als ze Wilhelms rol in de Europese politiek van voor de Eerste Wereldoorlog willen verklaren.

In zijn driedelige biografie omschrijft Röhl de politieke rol die Wilhelm II had in zijn regeerperiode voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog als 'persoonlijke heerschappij'.⁸ Later zou Röhl de term 'persoonlijke monarchie' gaan gebruiken.⁹ De term 'persoonlijke monarchie' laat enkel Wilhelms begrip van de monarch in de politiek zien. Wilhelm was namelijk een persoon die volgens Röhl niet graag tegengesproken wilde worden.¹⁰ Röhl legt in zijn biografie de nadruk op het feit dat Wilhelm een impulsief man was. Na verschillende politieke crises stelde Wilhelm provocerende telegrammen op en uitte hij verkeerde reacties waardoor Duitsland in verlegenheid werd gebracht. Wilhelm zou gedacht hebben dat hij persoonlijk de crises die ontstaan waren op kon lossen. Hij vond zichzelf superieur omdat hij een van God gegeven taak had en omdat hij verwant was aan meerdere Europese vorstenhuizen.¹¹ Hij zag het als de taak van de vorsten om politieke zaken onderling tot een goed einde te brengen.¹² In zijn biografie benadrukt Röhl dus voornamelijk Wilhelms impulsieve gedrag als oorzaak van Wilhelms ontactische politieke optreden.

Clark daarentegen is gematigder in zijn oordeel over Wilhelm II. Hij vindt dat de biografie van Röhl vanuit een sterk Engels perspectief geschreven is. Daarom wil hij met zijn biografie een genuanceerdere visie geven op het karakter van Wilhelm II. In zijn biografie omschrijft Clark de keizer veel meer als een twijfelachtig persoon. Doordat keizer Wilhelm II een twijfelachtig persoon was, was hij niet in staat om een stabiele politiek te voeren. Volgens Clark zou Wilhelm II geen beoordelingsvermogen hebben gehad, tactloze uitbarstingen hebben gehad en impulsief hebben gehandeld.¹³ Dit is voor Clark een argument om te betogen

⁷ D. Freis, 'Diagnosing the Kaiser. Psychiatry, Wilhelm II and the Question of German War Guilt.', *Medical History* 62 (Cambridge 2018) 3, 273-294, aldaar 275.

⁸ J.C.G. Röhl, *Wilhelm II. Die Jugend des Kaisers 1859-1888* (München 1993) 789.

⁹ Röhl, *Keizer Wilhelm II*, 16.

¹⁰ *Ibidem*, 34.

¹¹ W. Schumann, 'Wo ist der Kaiser? Theodor Fontane über Kaiser Wilhelm II.', *Monatshefte* 71 (1979) 2, 161-171, aldaar 163.

¹² Röhl, *Keizer Wilhelm II*, 104.

¹³ Clark, *Keizer Wilhelm II*, 344.

dat keizer Wilhelm II niet continu op oorlog aanstuurde, zoals Röhl wil aantonen, want door zijn twijfelachtigheid en zijn impulsieve gedrag veranderde de politieke koers constant.¹⁴ Daarnaast was de keizer veel meer gelimiteerd in zijn bevoegdheden dan Röhl beweert.¹⁵ Dit was het gevolg van de staatsstructuur in het Duitse keizerrijk en deze structuur was nodig om de andere Duitse vorsten te overtuigen zich te verenigen in een keizerrijk. In tegenstelling tot Röhl die Wilhelms impulsiviteit benadrukt, benadrukt Clark in zijn biografie dus voornamelijk Wilhelms twijfelachtigheid voor het verklaren van Wilhelms rol bij het uitbreken van de oorlog.

Veel boeken die geschreven zijn over Wilhelm II gaan over zijn politiek in de jaren voor de oorlog en tijdens de oorlog. Vaak wordt slechts kort gerefereerd aan Wilhelm tijdens het einde van de oorlog en zijn verblijf in Nederland op kasteel Amerongen en op huis Doorn. Karaktereigenschappen zijn echter niet van tijdelijke aard en zullen gedurende het hele leven te zien zijn. Omdat er in de literatuur vaak weinig aandacht geschonken is aan de periode na de Eerste Wereldoorlog zal in deze bijdrage een analyse worden gemaakt van het gedrag van Wilhelm II in de periode kort voor het einde van de Eerste Wereldoorlog en gedurende zijn verblijf in Nederland op huis Amerongen. Juist op kritische momenten zullen karaktereigenschappen de kop op steken en daarom lijkt de periode kort voor het einde van de oorlog tot en met zijn laatste dagen op Amerongen een geschikte periode om onderzoek te doen naar de karaktereigenschappen van Wilhelm II.

In dit paper zal daarom gekeken worden naar de volgende onderzoeksvraag: Welke karaktereigenschappen vertoonde Wilhelm II aan het einde van de Eerste Wereldoorlog en tijdens zijn verblijf op kasteel Amerongen? In het debat tussen Clark en Röhl over de schuldvraag van de Eerste Wereldoorlog speelt de persoonlijkheid van Wilhelm II een cruciale rol. Zoals we gezien hebben, benadrukken Röhl en Clark allebei een andere kant van Wilhelms persoonlijkheid om zijn rol in het uitbreken van de oorlog te verklaren. Röhl vindt dat Wilhelm II door zijn impulsieve en ondoordachte gedrag in hoge mate schuldig is aan het uitbreken van de oorlog. Clark heeft een gematigdere visie waarin hij stelt dat Wilhelm II met zijn twijfelachtige persoonlijkheid niet bewust op oorlog aanstuurde. Om Wilhelms rol bij het uitbreken van de oorlog te verklaren, is het dus van belang om meer zicht te krijgen op

¹⁴ Clark, *Keizer Wilhelm II*, 109.

¹⁵ *Ibidem*, 10.

Wilhelms impulsiviteit en twijfelachtigheid. Daarom luidt de eerste deelvraag als volgt: ‘Op welke wijze heeft Wilhelms twijfelachtigheid zich gemanifesteerd tussen september 1918 en mei 1920?’ en de tweede deelvraag luidt: ‘Op welke wijze heeft Wilhelms impulsiviteit zich gemanifesteerd tussen september 1918 en mei 1920?’

De karaktereigenschappen van de keizer zullen bestudeerd worden aan de hand van het dagboek van Sigurd von Ilseman, de vleugeladjutant van keizer Wilhelm II. In dit onderzoek is specifiek gekozen om gebruik te maken van een dagboek. Dagboeken zijn primaire bronnen die een inkijk kunnen geven in de beleefwereld van de schrijver, zonder dat daar enige vorm van terughoudendheid in is. Dagboeken zijn namelijk vaak voor eigen gebruik geschreven zijn. De visie van de schrijver is dus vaak zonder enige belemmering opgeschreven. Het nadeel daarvan is echter wel dat deze visie eenzijdig kan zijn.

Als we meer te weten willen komen over het karakter van Wilhelm II, is het belangrijk om primaire bronnen te bestuderen die zo waarheidsgetrouw mogelijk zijn opgeschreven. Alleen dan zullen we een eerlijk beeld krijgen van de keizer en zijn karakter. In dit onderzoek is daarom gekozen om gebruik te maken van het dagboek van Sigurd von Ilseman. Dit dagboek is een vertaling door J. Pekelder en W. Landewé die het direct vertaald hebben uit de oorspronkelijke bron. Von Ilseman heeft als een van de weinige personen zijn dagboek geschreven na de abdicatie van Wilhelm II. Er bestaan meerdere dagboeken van personen die in nauw contact stonden met de keizer maar al deze dagboeken zijn van personen die in dienst waren van de keizer voor het einde van de Eerste Wereldoorlog. Daarbij moeten we bijvoorbeeld denken aan de dagboeken van admiraal Von Tirpitz die minister van marine was en van Von Eulenberg die een van Wilhelms vertrouwelingen was en de *Liebenberger kreis* had opgericht. Omdat in dit paper onderzoek wordt gedaan naar het karakter van de keizer na de oorlog, is von Ilsemanns dagboek erg geschikt. Von Ilseman is namelijk van 1918 tot de dood van de keizer in 1941 in dienst geweest van de (ex-)keizer.

Von Ilseman was de zoon van een luitenant die in het Pruisische leger had gediend onder keizer Wilhelm I. Hij volgde een opleiding aan de militaire academie en trad in dienst van het leger. In 1914 werd Von Ilseman aan het westfront geplaatst en raakte bij gevechten in Vlaanderen gewond aan zijn linkerbeen.¹⁶ Voor bewezen moed kreeg Von Ilseman het IJzeren Kruis. In 1915 werd Von Ilseman overgeplaatst naar het oostfront nadat zijn wond

¹⁶ S. von Ilseman, *Wilhelm II in Nederland 1918-1941. Dagboekfragmenten bezorgd door Jacco Pekelder en Wendy Landewé*, (Soesterberg 2015) XXXV.

aan zijn been genezen was. In 1916 werd Von Ilseman opnieuw overgeplaatst en kwam hij in dienst van de generale staf van de legergroep van kroonprins Wilhelm.¹⁷ Von Ilsemanns capaciteiten werden daar opgemerkt door de *Oberste Heeresleitung*, waar hij in 1917 in dienst trad. Zijn carrière kreeg een vlucht toen hij als verbindingsofficier werd aangesteld tussen het keizerlijk hoofdkwartier en de *Oberste Heeresleitung*.¹⁸ Door de generale staf werd hij namelijk in de positie van vleugeladjutant van Wilhelm II gemanoeuvreed omdat hij 'een kalmerende invloed had op de keizer'.¹⁹

Als verbindingsofficier had Wilhelm Von Ilseman al bijzonder sympathiek gevonden. De relatie tussen Wilhelm II en Von Ilseman werd steeds inniger toen Von Ilseman aangesteld werd als vleugeladjutant. Mede door deze wederzijdse sympathie en het feit dat Von Ilseman besloot de keizer te volgen in ballingschap, ontstond er een hechte relatie tussen beide mannen. Aangezien de keizer een innige relatie had met Von Ilseman mogen we verwachten dat hij dan ook redelijk zichzelf was. Dit wordt bevestigd uit het beeld wat van de keizer in het dagboek geschetst wordt. Het dagboek is daarom een redelijk representatieve bron van de werkelijkheid.

In het dagboek komen twee soorten waarnemingen voor, namelijk de directe waarnemingen van Von Ilseman en de indirecte waarnemingen die Von Ilseman gehoord heeft van andere personen. Deze twee zijn niet allebei even betrouwbaar. De directe waarnemingen van Von Ilseman zullen redelijk betrouwbaar zijn aangezien hij ze zelf uit directe ervaring heeft opgeschreven. De indirecte waarnemingen zullen minder betrouwbaar zijn omdat deze gebeurtenissen eerder plaats hebben gehad en pas na 1918 zijn verteld aan Von Ilseman en ook door hem zijn opgeschreven.

In dit onderzoek zal gefocust worden op de periode van september 1918 tot mei 1920 uit het dagboek. September 1918 is gekozen omdat in deze maand Von Ilseman begonnen is met het schrijven van zijn dagboek toen hij aangesteld werd als vleugeladjutant. De eindafbakening mei 1920 is gekozen omdat de keizer toen kasteel Amerongen verliet en in Doorn is gaan wonen. In deze korte periode was het nog onzeker of (ex-)keizer Wilhelm in Nederland kon blijven omdat de uitleveringskwestie nog volop speelde. Allerlei andere belangrijke gebeurtenissen hebben plaatsgevonden in deze periode, waaronder zijn vlucht

¹⁷ Ilseman, *Wilhelm II in Nederland 1918-1941*, XXXV.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem, XXXVI.

naar Nederland, zijn abdicatie als keizer en koning en het tekenen van de Vrede van Versailles door Duitsland.

Hoofdstuk 1

De twijfelachtigheid van keizer Wilhelm II

In dit hoofdstuk zal de eerste eigenschap van Wilhelm II behandeld worden, namelijk zijn twijfelachtigheid. Ten eerste zal er gekeken worden naar wat de twee belangrijkste biografen van Wilhelm II geschreven hebben over deze eigenschappen en daarbij zullen gedragingen opgezocht worden die Wilhelm II vertoonde als hij twijfelachtig was. Daarna zal het dagboek van Sigurd von Ilseman onderzocht worden en gekeken worden of deze gedragingen terugkomen in zijn beschrijving over het gedrag van de keizer.

J. Röhl en C. Clark

Allebei de biografen stellen dat Wilhelm II een twijfelachtige man was waardoor zijn politieke beleid wispelturig en onbetrouwbaar was. Zoals we echter in de inleiding gelezen hebben zien we dat deze eigenschap meer door Clark wordt benadrukt om Wilhelms rol in het uitbreken van de oorlog te verklaren. Wilhelm II voerde volgens Clark een wispelturige politiek. Clark wijt de besluiteloosheid van de keizer en de politiek zigzagkoers mede aan de verdeelde Duitse politieke cultuur.²⁰ Doordat de *Reichstag* verschillende grote machtsblokken kende, moesten de keizer en zijn kabinet concessies doen om bepaalde zaken gedaan te krijgen. Vooral de keizer was gevoelig voor de nieuwste trends in de publieke opinie en paste zijn koers daar iedere keer weer op aan.²¹ De *Reichstag* was een instituut om rekening mee te houden voor Wilhelm want de bevoegdheden die de keizer had, waren door de grondwet beperkt ten voordele van deze *Reichstag*. Daarom had Wilhelm II minder macht dan door Röhl wordt aangenomen.

Wilhelm II moest als Duits keizer en als koning van Pruisen voortdurend schipperen tussen beide functies en de daarbij behorende taken. Pruisen was een militaire, conservatieve staat en Wilhelm was opperbevelhebber van zowel het Pruisische leger als het Duitse leger. Omdat het Pruisische leger de grootste bijdrage leverde voor de Duitse troepen hadden de Pruisische militairen veel invloed.²² Wilhelm II zag de benoeming van Pruisische militairen op belangrijke posten (waaronder het ambt van kanselierschap en van minister van buitenlandse zaken) als kans om persoonlijke invloed uit te oefenen op de politiek. Deze benoemingen hadden echter

²⁰ Clark, *Keizer Wilhelm II*, 102.

²¹ *Ibidem*, 189.

²² I.V. Hull, *The Entourage of Kaiser Wilhelm II 1888-1918* (Cambridge 2004) 175.

ook een keerzijde. De militaire belangen waren vaak tegenovergesteld aan de civiele belangen. Als Wilhelm II beslissingen nam die niet strookten met de militaire belangen dan voerden de militairen de druk op waardoor hij als een blad aan de boom omsloeg. Wilhelm II had de militairen echter nodig als steun voor zijn macht, die de tegenhanger vormde voor de macht van de kanselier.²³

Clark stelt ook dat de keizer eenvoudig te manipuleren was omdat zijn opvattingen over het buitenlandse politieke beleid niet vastlagen.²⁴ De keizer had geen vaste tijden om zijn zaken af te handelen en daardoor ontbrak structuur. Zijn zaken handelde hij vlug tussendoor af waardoor hij niet altijd even goed geïnformeerd was. Daarom twijfelde hij over zijn beslissingen. Ook beschrijft Clark dat Wilhelm 'in paniek' raakte of een 'zenuwzinking kreeg' als de druk op hem werd opgevoerd. Wilhelm kon of wilde dan geen beslissing nemen waardoor hij uiteindelijk vaak een niet tactische en impulsieve beslissing nam.²⁵

Ook Röhl beschrijft Wilhelm II in zijn verkorte biografie als een impulsief man want hij laat doorschemeren dat Wilhelm II vaak twijfelde over belangrijke beslissingen. Hij beschrijft Wilhelms twijfelachtigheid echter in veel mindere mate want waar Clark bij gebeurtenissen wijst op Wilhelms twijfelachtige aard, benadrukt Röhl daar vaak zijn impulsieve aard. Een voorbeeld daarvan is Wilhelms verhouding met de *Reichstag*. Röhl stelt dat Wilhelm een anachronistische manier van regeren had en er reactionaire opvattingen op na hield waardoor hij op rampkoers lag met het Duitse volk.²⁶ Clark stelt echter dat Wilhelm veel meer rekening moest houden met de *Reichstag* en dus niet zomaar zijn zin door kon drijven.

Toch zegt ook Röhl dat Wilhelm door zijn twijfel niet in staat was om een gelijkmatige (buitenlandse) politieke koers te varen. Volgens Röhl komt deze twijfel echter voort uit zijn eerdere impulsieve acties die hij dan niet kon waarmaken.²⁷ Een kenmerkend voorbeeld daarvan is dat het vinden van een geschikte kandidaat voor het ambt van kanselier lastig was voor Wilhelm. Hij beloofde vaak aan meerdere kandidaten het kanselierschap maar koos uiteindelijk vaak op aanraden van een ander persoon.²⁸ Zo was Von Bülow, die kanselier van Duitsland was van 1900 tot 1909, een aanrader van Wilhelms vriend Von Eulenberg en Von

²³ Clark, *Keizer Wilhelm II*, 120.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Clark, *Keizer Wilhelm II*, 131.

²⁶ Röhl, *Keizer Wilhelm II*, 86.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem, 121.

Bethmann Hollweg, die kanselier was van 1909 tot 1917, was op zijn beurt een aanrader van de voormalige kanselier en vriend van de keizer, Von Bülow.

Het dagboek van S. von Ilseman

De besluiteloosheid van keizer Wilhelm II

Von Ilseman schrijft weinig over het feit dat Wilhelm II besluiteloos is. Tijdens het einde van de oorlog moest Wilhelm wel keuzes maken (al dan niet gedirigeerd door de *Oberste Heeresleitung* die bestond uit Hindenburg en Ludendorff) omdat hij de eindverantwoordelijke was voor het leger. In het dagboek beschrijft Von Ilseman de keizer als persoon die vastberaden en uiterlijk kalm blijft.²⁹ Toch wordt in een enkele zin gesproken over Wilhelms besluiteloosheid: 'Het ligt in zijn aard om snel te berusten in alles. Hij wil daadkrachtig zijn, maar als het erop aankomt is hij het toch niet.'³⁰ Dit stuk werd geschreven door Von Ilseman vlak na de tekst waarin Von Ilseman beschrijft hoe de Duitse regering stappen wil zetten om de keizer af te zetten. Von Ilseman schrijft dat de keizer alles ontnomen wordt en dat hij vindt dat de keizer zich eigenlijk moet verweren. Hij concludeert echter dat de keizer vlug in zaken berust.

Als het einde van de oorlog aanbreekt en Wilhelm belangrijke keuzes moet maken, waaronder zijn uitwijken naar Nederland en het afstand doen van zowel de Pruisische koningstroon als de Duitse keizerstroon, twijfelt hij steeds. Het ene moment zegt hij bereid te zijn om afstand te doen ten gunste van zijn zoon en om zelf uit te wijken naar het neutrale Nederland, maar het andere moment zegt hij aan te blijven als vorst en aan het hoofd van zijn troepen op te marcheren naar Berlijn om orde in de chaos te scheppen.³¹ Hij schommelt heen en weer tussen de keuze wat juist is voor Duitsland en tussen zijn eigen gevoel en interpretatie van wat het keizersambt inhoudt: een van God gegeven taak. Deze beschrijving komt dus niet overeen met het feit dat Von Ilseman de keizer als kalm en vastberaden omschrijft. Von Ilseman beschrijft de keizer wel als uiterlijk kalm maar hij ziet ook de onderliggende twijfel van de keizer. Het feit dat Von Ilseman de keizer als uiterlijk kalm en vastberaden omschrijft, laat zien dat de keizer zo over wilde komen maar zijn vleugeladjutant prikte daar doorheen.

²⁹ Ilseman, *Wilhelm II in Nederland 1918-1941*, 5.

³⁰ Ibidem, 10.

³¹ Ibidem, 20.

Hoe Wilhelm II eenvoudig te manipuleren was

Wilhelm II stond, zoals al eerder vermeld, sterk onder invloed van zijn legerleiding en hun visie op het voordeel van de offensieve manier van oorlog voeren.³² Deels kwam dit omdat hij zelf de machtsverhoudingen zo verdeeld had (hij benoemde officieren op politieke functies om zijn eigen macht te versterken) en deels omdat het Pruisische systeem altijd al zo was ingericht.³³ Voornamelijk de legerleiding had dan ook veel invloed op Wilhelm. Soms kwam het voor dat Wilhelm II zijn mening veranderden door toedoen en adviezen van zijn vrienden of adviseurs die niet uit het leger kwamen. Een goed voorbeeld daarvan is de invloed die Von Eulenburg en de *Liebenberger kreis* op hem had.³⁴ De *Liebenberger kreis* was een kring van nauwe vrienden die om Wilhelm heen stonden die zich bezighielden met intellectuele, spirituele en artistieke zaken.³⁵ Voornamelijk Von Eulenburg kon Wilhelm ertoe bewegen gematigdere reacties te geven op crisissituaties in het binnenland en hij kon Wilhelm ertoe bewegen om Von Bülow kanselier te maken hoewel hij eerst een andere kandidaat op het oog had.

Toen door de kranten bericht werd over de vermeende homofiele relaties in de *Liebenberger kreis* en er voornamelijk tegen Von Eulenburg een hetze werd gemaakt vanwege zijn homoseksualiteit, werd de invloed van deze kring op Wilhelm gebroken.³⁶ Hierdoor ontstond voor de militaire entourage de mogelijkheid om nog meer invloed te verwerven. Dit was niet direct een bewust streven maar een natuurlijke overgang. De militaire entourage vormde de weinige personen die Wilhelm II nog vertrouwde. De militaire entourage vulde het vacuüm van invloed die ontstaan was na het opheffen van de *Liebenberger kreis*. Omdat Wilhelm II nu in feite enkel nog vertrouwelingen in de militaire entourage had, werd hijzelf steeds meer afhankelijk van ze. Von Ilseman beschrijft in zijn dagboek over latere periodes dat Wilhelm zich eigenlijk zou moeten verweren, maar in plaats daarvan in alles toegeeft. Het zou in Wilhelms aard liggen om de onaangenaamheden van het ogenblik te vermijden en hij ziet de gevolgen voor de toekomst daar niet van in.³⁷

³² S. van Evera, 'The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War.' *International Security* 9 (1984) 1, 58-107, aldaar 59.

³³ J. van der Kiste, *Kaiser Wilhelm II. Germany's Last Emperor* (Sutton 1999) 45.

³⁴ Hull, *The Entourage of Kaiser Wilhelm II 1888-1918*, 47.

³⁵ L. Cecil. *Wilhelm II. Prince and Emperor 1859-1900*. vol. 1 (2017) 79.

³⁶ J.C.G. Röhl, *Kaiser, Hof und Staat. Wilhelm II und die deutsche Politik* (1987) 76.

³⁷ Ilseman, *Wilhelm II in Nederland 1918-1941*, 10.

De invloed van de militaire entourage zien we veel vaker terugkomen in de beschrijvingen die Von Ilseman geeft over de beslissingen die de keizer nam. Wilhelm II zei dat hij vaak zijn oor had laten hangen naar Hindenburg en Ludendorff. In de laatste dagen van de oorlog was het een idee van Hindenburg en Ludendorff om het leger tot achterste Duitse verdedigingslinie in Vlaanderen, de Siegfriedlinie, terug te trekken en Wilhelm II gaf het bevel om dit uit te voeren. Zelf wilde hij echter een aanval wilde forceren in het westen van Vlaanderen.³⁸ In de laatste twee jaren van de oorlog dwongen Hindenburg en Ludendorff de keizer om de kanselier te ontslaan (waaronder Michaelis in november 1917 en Von Hertling in september 1918) ondanks dat Wilhelm II daar zelf geen voorstander van was. Von Ilseman schrijft dat het niet in de aard van de keizer lag om zomaar van ministers en raadgevers te veranderen. Hij deed dit echter wel omdat hij geen evenwicht kon bieden aan de macht van de *Oberste Heeresleitung*. Zodoende ontbrak het hem aan de juiste adviezen volgens Von Ilseman.³⁹

Het vlug in paniek raken van Wilhelm

Als Wilhelm II twijfelachtig gedrag vertoonde en niet meer wist wat hij doen moest, raakte hij vaak in paniek volgens beide biografen. Het in paniek raken van Wilhelm II was zichtbaar op meerdere manieren. Een van de voorbeelden hiervan is dat Wilhelm II zich terugtrok op een van zijn jachtkastelen als er een crisis was in het binnenland. Toen de *Liebenberger kreis*, een kring van de meest nauwe vrienden van de keizer, onder vuur kwam te liggen vanwege de vermeende schandalen besloot Wilhelm II dit af te wachten op een van zijn jachtkastelen.⁴⁰ Zodoende raasde een groot gedeelte van de storm aan hem voorbij.

Dat Wilhelm II in paniek raakte was bijvoorbeeld ook zichtbaar als hij (door emoties en spanningen) in elkaar stortte en met ziekte op bed kwam te liggen. Wilhelm II leed dan vaak aan de ziekte ischias waarbij hij zenuwpijn in zijn been had en de kracht in zijn been verloor waardoor hij letterlijk in elkaar stortte. Von Ilseman schrijft dat Wilhelm II na kritieke gebeurtenissen met deze ziekte op bed lag.⁴¹ Dit ziektebeeld kwam voornamelijk terug toen

³⁸ Ilseman, *Wilhelm II in Nederland 1918-1941*, 2.

³⁹ *Ibidem*, 42.

⁴⁰ Röhl, *Wilhelm II*, 713.

⁴¹ Ilseman, *Wilhelm II in Nederland 1918-1941*, 7.

de keizer op kasteel Amerongen was en daar een tijdlang in spanning verbleef omdat hij nog geen woning had en de uitleveringskwestie nog volop speelde.⁴²

Toen aan het einde van de oorlog Bulgarije op eigen initiatief en zonder overleg met zijn bondgenoten de vredesbesprekingen met de Entente ging voeren, had dit ook invloed op de keizer. Keizer Wilhelm II voelde zich verraden door de Bulgaarse tsaar waardoor hij zeer aangeslagen was.⁴³ Tijdens meerdere periodes die beschreven staan in het dagboek reageert de keizer zeer aangeslagen op het slechte nieuws wat hij ontving.⁴⁴ Dit aangeslagen gevoel had eveneens uitwerking op zijn lichamelijk welzijn want er staat vaak dat hij ziekelijk werd na de momenten waarin hij het slechte nieuws ontving.

Een ander voorbeeld waarin naar voren komt dat hij heftig reageert op ontwikkelingen die gaande waren in Duitsland omtrent zijn persoon is het moment waarop Wilhelm II met een lichte hartaanval in elkaar zakt. Dit gebeurde toen Wilhelm op kasteel Amerongen een brief te lezen had gekregen van voormalig maarschalk Von Macksen over wat Von Tirpitz en de nieuwe Duitse regering geschreven hadden over de keizer en zijn marine.⁴⁵ Deze gebeurtenis was dan wel een reactie op slecht nieuws wat hij ontving maar het laat toch zien hoe heftig Wilhelm II in paniek kon raken tijdens een situatie. De keizer was dan niet in staat om een goede reactie te geven die vereist was voor zijn persoon.

Conclusie

Uit het dagboek is gebleken dat keizer Wilhelm II vlug in paniek raakte en dat hij zich makkelijk liet manipuleren door zijn militaire entourage. De paniek van de keizer had zelfs uitwerking op zijn fysieke gesteldheid. Meerdere keren wordt in het dagboek namelijk beschreven dat de keizer dusdanig van slag was van het nieuws dat hij ontving, dat hij in elkaar zakte. Veel van deze beschreven gebeurtenissen vonden plaats toen keizer Wilhelm II op kasteel Amerongen verbleef. De uitleveringskwestie is dan volop gaande en heeft zijn uitwerking op Wilhelm II. We zien de besluiteloosheid van de keizer daarentegen weinig beschreven in het dagboek van Von Ilseman. Vrijwel overal wordt de keizer door Ilseman

⁴² J.C.G. Röhl, *Wilhelm II. into the Abyss of War and Exile, 1900-1941* (Cambridge 2014) 1201.

⁴³ Ilseman, *Wilhelm II in Nederland 1918-1941*, 5.

⁴⁴ *Ibidem*, 2.

⁴⁵ *Ibidem*, 92.

als kordaat, kalm en standvastig beschreven. Slechts in een enkele zin meldt Von Ilseman dat de keizer daadkrachtig wil overkomen op zijn omgeving maar dat hij dat eigenlijk niet was.

Een verklaring hiervan kan zijn dat Wilhelm II deze besluiteloosheid aan het einde van de oorlog wel over boord moest gooien wilde hij Duitsland niet in de afgrond storten. Daarnaast had Wilhelm ook weinig tijd om besluiteloos te zijn: alles ging aan het einde van de oorlog zo snel dat Wilhelm amper tijd had om erover na te denken.

De vraag is nu wat dit onderzoek voor nadere invulling geeft aan het karakter van keizer Wilhelm II. We kunnen concluderen dat Wilhelms gedrag voor en tijdens de oorlog niet veel verschilde van zijn gedrag aan het eind van en na de oorlog, zij het dat hij aan het einde van de oorlog minder besluiteloos was. Dit kan te maken hebben met het snelle verloop van de gebeurtenissen in 1918 of met het feit dat Wilhelm toen ouder was en meer ervaring had dan in zijn begintijd. Wilhelms twijfelachtigheid wordt dus terecht benadrukt door Clark. Ook na de oorlog was Wilhelms twijfelachtigheid aanwezig en van invloed op de beslissingen die hij maakte. Zijn twijfelachtige aard kreeg na de oorlog zelfs invloed op zijn fysieke welzijn. Clark stelt dus terecht dat Wilhelms beslissingen beïnvloed werden door zijn twijfelachtigheid.

Hoofdstuk 2

Wilhelms impulsieve gedrag

In het voorgaande hoofdstuk is gekeken naar Wilhelms twijfelachtigheid en in dit hoofdstuk zal gekeken worden naar Wilhelms tweede eigenschap: zijn impulsiviteit. Eveneens zal in dit hoofdstuk eerst worden gekeken naar wat Röhl en Clark zeggen over de impulsiviteit van de keizer. Daarbij zullen drie gedragingen van Wilhelm II beschreven worden die hij volgens Röhl en Clark liet zien als hij impulsief handelde. Daarna zal gekeken worden naar wat Von Ilseman in zijn dagboek zegt over de keizer en zijn impulsieve handelen.

J. Röhl en C. Clark

In zijn biografie over Wilhelm II beschrijft Röhl Wilhelm voornamelijk als een impulsief figuur. Deze impulsiviteit zou de basis gevormd hebben voor de vele verkeerde beslissingen die Wilhelm II gedurende zijn regeerperiode genomen heeft. Dat Wilhelm II impulsief van aard was kunnen we terug zien in de verschillende crises die ontstonden door zijn ontactische optreden. Toen de fabrieksarbeiders in het westen van Duitsland in 1890 in opstand kwamen en begonnen te staken, zou Wilhelm een voorstel hebben gedaan om een wetsverandering door te voeren. Degenen die nog wel wilden werken zouden betaald worden en degene die stakten zouden voor een tijd onbetaald opgesloten moeten worden in tuchthuizen. Deze wet werd de zogenaamde tuchthuiswet genoemd.⁴⁶ Deze wet werd verworpen door de *Reichstag* maar het voorstel van Wilhelm II kwam wel in de openbaarheid. Daar werd de wet gezien als een teken van Wilhelms onbegrip voor de omstandigheden van zijn volk.

Toen de boeren republiek werd aangevallen had Wilhelm een telegram verstuurd om de president te feliciteren met het afslaan van de aanval. Volgens Röhl was de toon zeer resoluut en anti-Engels van aard. De manier waarop Wilhelm volgens Röhl eiste dat het telegram werd verstuurd was impulsief en liet zijn directe en agressieve manier van politiek voeren zien. Wilhelm II zou namelijk met drie militairen op het departement van Buitenlandse Zaken zijn verschenen en geëist hebben dat er een reactie verstuurd zou worden.⁴⁷ De verbouwereerde medewerkers zouden gezwicht zijn onder de druk van Wilhelm II en zijn drie militairen. Zo zou

⁴⁶ Röhl, *Keizer Wilhelm II*, 67.

⁴⁷ *Ibidem*, 86.

Wilhelm vaker zelf zijn buitenlandse beleid hebben willen bepalen over de hoofden van de medewerkers van zijn Departement van Buitenlandse Zaken heen.⁴⁸

Een derde voorbeeld van Wilhelms impulsieve gedrag zijn de interviews die hij in 1908 gaf aan de Daily Telegraph en aan William Bayard Hale een Amerikaanse journalist.⁴⁹ In het interview met de Daily Telegraph verklaarde Wilhelm II dat het Duitse volk anti-Engels sentimenten had maar dat hijzelf pro-Engels was.⁵⁰ In 1898 en 1900 waren de vlootwetten door de *Reichstag* aangenomen. Deze wetten hielden in dat de Duitse oorlogsvloot even groot moest zijn dan zesenzeftig procent van de Engelse oorlogsvloot.⁵¹ Deze vlootwetten zouden echter zeker niet tegen Engeland zijn gericht maar tegen de bestrijding van het gele gevaar, de opkomst van Japan en China. In het interview met Hale had Wilhelm daarentegen uiting gegeven aan zijn anti-Engelse gevoelens, hoewel hij ook hier zei hij dat de vlootwet niet tegen Engeland gericht was.⁵²

Ook Clark beschrijft Wilhelm II als een impulsief man en hij wijt dit aan Wilhelms hartstochtelijke en dynamische aard. Deze aard van Wilhelm zou tevens symbool staan voor de periode waarin Duitsland zich bevond gedurende zijn regeerperiode.⁵³ Met Wilhelms dynamische aard doelt Clark op Wilhelms energie en gedrevenheid maar ook op zijn wispelturigheid. Desalniettemin schrijft Clark dat Wilhelm II tactloze uitbarstingen, kortstondige bevliegingen en geen beoordelingsvermogen had.⁵⁴ Wilhelm II zou nooit een werkelijke 'praktische' monarch zijn geweest die op gedisciplineerde en systematische wijze zijn staatszaken regelde.⁵⁵ Dit zou te maken gehad hebben met zijn ononderbroken reizen over het Europese continent.⁵⁶ Zoals in het voorgaande hoofdstuk al genoemd is, raakte Wilhelm II in paniek als de druk op hem werd opgevoerd. Daardoor ging hij impulsieve beslissingen nemen.⁵⁷

⁴⁸ D.E. Kaiser, 'Germany and the Origins of the First World War.', *The Journal of Modern History* 55 (1983) 3, 442-474, aldaar 446.

⁴⁹ R.R. Menning en C.B. Menning, "' Baseless Allegations". Wilhelm II and the Hale Interview of 1908.', *4 Central European History* 16 (1983) 368-397, aldaar 370.

⁵⁰ Röhl, *Keizer Wilhelm II*, 119.

⁵¹ C. Lüdecke, 'Die erste deutsche Südpolarexpedition und die Flotten politik unter Kaiser Wilhelm II.', *Historisch-Meereskundliches Jahrbuch* 1 (1992) 55-75, aldaar 57.

⁵² Röhl, *Keizer Wilhelm II*, 119.

⁵³ Freis 'Diagnosing the Kaiser. Psychiatry, Wilhelm II and the Question of German War Guilt.', 276.

⁵⁴ Clark, *Keizer Wilhelm II*, 150.

⁵⁵ *Ibidem*, 130.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, 131.

Toen de Boerenrepubliek in Zuid-Afrika werd aangevallen door Engelse troepen (al dan niet met medeweten van de Engelse regering) wilde Wilhelm II een telegram sturen naar Paul Kruger, die van 1883 tot 1900 president was van de Boerenrepubliek, om hem te feliciteren met het afslaan van de aanval.⁵⁸ Clark schrijft hierover dat het telegram een gematigde felicitatie was, die echter in Engeland opschudding veroorzaakte.⁵⁹ Toch stelt Clark dat Röhl deze zaak te veel vanuit Engels perspectief belicht. Wilhelm was niet de enige die een telegram verstuurde en hij was zeker niet de enige die een anti-Engelse houding had. Vele andere landen, waaronder Nederland, veroordeelde de Engelse aanval op de onafhankelijke boeren republiek. Clark stelt dus dat de impulsieve acties van keizer Wilhelm teveel bekeken worden vanuit Engels perspectief.

Het dagboek van S. von Ilseman

Wilhelms gebrekkige beoordelingsvermogen

Wilhelm wordt verweten dat hij geen beoordelingsvermogen had waardoor hij impulsief handelde en de gevolgen voor de toekomst niet kon overzien. Zodoende veroorzaakte Wilhelm II met zijn gedrag crisissituaties die de politieke spanningen deden oplopen. Eveneens hield Wilhelm II zich een onjuiste voorstelling van zaken voor ogen, dat wil zeggen: hij wilde de hem onwelgevallige feiten niet onder ogen komen. Meerdere malen komt dit naar voren in de beschrijvingen van Von Ilseman.

Toen in Duitsland de socialisten in november 1918 de macht grepen en veel legereenheden aan het muiten sloegen, wilde Wilhelm II de orde in zijn rijk herstellen en aan het hoofd van de nog trouwe soldaten optrekken naar de hoofdstad. Von Ilseman beschrijft dat de keizer er stellig van overtuigd is dat Engeland bereid is om troepen te sturen om het bolsjewisme te bestrijden in Duitsland. Wilhelm II heeft gezegd: 'Het is niet uitgesloten dat de Engelsen mij nog troepen hulp aanbieden om het bolsjewisme in Duitsland te onderdrukken.'⁶⁰ Hieruit blijkt dat Wilhelm II een verkeerde inschatting van zaken maakte. Hoewel de vorsten met schok hadden gereageerd op de moord op de tsaar door de communisten in Rusland en de regeringsleiders bang waren voor het verspreiden van het communisme, was het uitgesloten dat Engeland zijn vijand troepen zou sturen.

⁵⁸ C. Clark, *Slaapwandelaars. Hoe Europa in 1914 ten oorlog trok*. Vertaling: H. Stegeman (Antwerpen 2013) 42.

⁵⁹ Clark, *Keizer Wilhelm II*, 135.

⁶⁰ Ilseman, *Wilhelm II in Nederland 1918-1941*, 20.

Von Ilseman beschrijft nog een situatie waarin Wilhelm II een verkeerde inschatting maakt. Na de oorlog had hij zich toegelegd op de taak om een gedetailleerde beschrijving te geven van de opmaat naar de oorlog volgens zijn eigen visie. Daarin beschrijft hij zijn visie op de gebeurtenissen en welke rol elke regeringsleider daar volgens hem in had gehad. Als het boek begin december 1919 af is en Wilhelm II het wil publiceren, worden de aantekeningen voorgelegd aan de voormalige minister van het koninklijk huis, Friedrich von Berg. Nadat deze de aantekeningen had gelezen kwam hij tot de conclusie dat het publiceren van het boek hem uitgesloten leek. Zijn oordeel was dat de beschrijving te veel afweek van de werkelijke gebeurtenissen. Met het publiceren van het boek zou Wilhelm zichzelf enkel schade hebben berokkend en zich de woede van de Entente-mogendheden op de hals gehaald hebben.⁶¹ Von Berg voerde na het lezen van de tekst verhitte gesprekken met Wilhelm waarin deze hem vroeg waarom hij vroeger dan geen commentaar leverde op de visie van de keizer. Von Bergs antwoord daarop was dat Wilhelm 'zowel vroeger als nu niet de waarheid wilde horen'.⁶²

Wilhelms tactloze uitbarstingen

Tactloze uitbarstingen zouden behoren tot de meest kenmerkende uitingen van Wilhelms impulsieve gedrag. Gedurende zijn gehele regeerperiode heeft de keizer vele tactloze uitspraken gedaan. Goede voorbeelden hiervan zijn de interviews aan de Daily Telegraph en aan de Amerikaanse journalist Hale. Een ander goed voorbeeld van Wilhelms tactloze uitbarstingen is de toespraak die bekend is komen te staan als de Hunnenrede. Deze toespraak hield Wilhelm in juli 1900 vlak voordat een Duits expeditieleger naar China vertrok om de Boksersopstand neer te slaan. Hierin zei Wilhelm dat de Duitsers even dapper en onbevreesd als de hunnen moesten zijn.⁶³ In latere propaganda is dit beeld tegen de Duitsers gebruikt. Evenals de hunnen waren de Duitsers volgens deze Engelse en Franse propaganda de verwoesters van cultuur.

Wilhelm II heeft zijn leven lang tactloze uitspraken gedaan, ook in de laatste dagen van de oorlog en tijdens zijn leven in ballingschap in Nederland. Von Ilseman begint zijn dagboek vrijwel direct met een geschiedenis waarin het tactloze gedrag van Wilhelm tot uiting kwam.

⁶¹ Ilseman, *Wilhelm II in Nederland 1918-1941*, 91.

⁶² Ibidem.

⁶³ A. Musolff, 'The afterlife of an infamous gaffe. Wilhelm II's 'Hun speech' of 1900 and the anti-German Hun stereotype during World War I in British and German popular memory.', *Pragmatics and Society* 9(2018) 1, 75-90, aldaar 80.

Het dagboek begint op 26 september 1918 en dat is de dag waarop keizer Wilhelm II de Krupp-fabrieken in Essen bezocht. Deze fabrieken waren van groot belang voor de wapenproductie in de oorlog. Door Wilhelms civiele kabinet was een toespraak opgesteld die Wilhelm kon houden voor de arbeiders van de fabriek. Toen Von Ilseman deze toespraak aan de keizer gaf, schoof Wilhelm deze terzijde en improviseerde zelf een toespraak. Volgens Von Ilseman werden tijdens deze toespraak dingen gezegd die beter niet gezegd hadden kunnen worden maar hij wijdt helaas niet uit over wat er precies gezegd werd in de toespraak.⁶⁴ Na de toespraak vraagt de keizer aan Von Berg wat hij van de toespraak vond. Toen Von Berg niet heel instemmend antwoordde, werd de keizer boos en zei tegen Von Berg: 'Ja ik weet het, ik kan spreken wat ik wil. Voor jullie deugt het toch nooit.'⁶⁵ Later was Von Berg nog uren bezig om de toespraak geschikt te maken voor publicatie in de pers.

Een volgend voorbeeld van Wilhelms tactloos optreden deed zich voor toen de keizer op 9 november 1918 te horen kreeg dat in Berlijn de communisten de macht hadden gegrepen, wilde hij optrekken naar Berlijn. De nieuwe socialistische regering moest uit Berlijn verdreven worden. Aan het hoofd van getrouwe troepen die nog aan het front vochten zou Wilhelm II door Duitsland naar Berlijn trekken. Hij zou als het nodig zou zijn 'de stad in puin schieten' om de orde daar te herstellen.⁶⁶

Ook tijdens zijn verbanning bleef Wilhelm II tactloze uitspraken doen. Hij beschuldigde de zwakke burgerregering van Duitsland van falen in de Eerste Wereldoorlog. Duitsland zou de oorlog niet op het slagveld hebben verloren maar in de diplomatieke kamers.⁶⁷ Eveneens gaf keizer Wilhelm II de Joden de schuld van Duitslands ongeluk. Keizer Wilhelm II deed fel antisemitische uitspraken en zei dat de Duitse grond ontdaan moest worden van de Joden. In deze trant zou Wilhelm II na de oorlog volgens Röhl een bijzondere uitspraak hebben gedaan, namelijk dat de Joden vernietigd moesten worden en dat de meest voor de hand liggende methode 'gas' zou zijn.⁶⁸ Deze uitspraak van de keizer komt niet terug in het dagboek van Von Ilseman. Mogelijkerwijs heeft Von Ilseman deze uitspraak niet toegevoegd aan zijn dagboek omdat Von Ilseman deze uitspraak veroordeelde en de keizer wilde vrijwaren van antisemitisme.

⁶⁴ Ilseman, *Wilhelm II in Nederland 1918-1941*, 4.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*, 20.

⁶⁷ *Ibidem*, 90.

⁶⁸ Röhl, *Keizer Wilhelm II*, 191

Volgens Von Ilseman vond de keizer dat de toenmalige Duitse naoorlogse regering totaal niet capabel was om politiek te voeren en Duitsland te leiden. Daarentegen vond hij zichzelf zeer geschikt en vond hij ook dat de Duitse regering hem op zijn troon moest herstellen. Wilhelm II vond zichzelf geschikt omdat hij Engels bloed in zich had waardoor hij wel iets van politiek begreep.⁶⁹

Wilhelms kortstondige bevestigingen

Von Ilseman spreekt, evenals over Wilhelms twijfelachtigheid, weinig over Wilhelms kortstondige bevestigingen. Wat voornamelijk opvalt uit de beschrijvingen is dat de keizer juist beschreven wordt als een rustig en beheerst persoon.⁷⁰ Waarschijnlijk zal Von Ilseman dit hebben beschreven om de keizer standvastiger over te laten komen dan hij daadwerkelijk was en om hem zodoende te vrijwaren van een labiele persoonlijkheid. Na de oorlog werd er namelijk al vlug literatuur geschreven waarin de keizer beschuldigd werd van geestelijke gestoordheid. Daarmee kon hem alle schuld aan het uitbreken van de oorlog worden gegeven.⁷¹ Aan het einde van de oorlog gingen de gebeurtenissen snel en moest Wilhelm ook snel handelen voor het welzijn van Duitsland en de positie van de Hohenzollerns. Alles gebeurde zo snel dat Wilhelm in sommige gevallen geen keuzes meer had. Zo had prins Max von Baden, die kanselier was van 3 oktober 1918 tot 9 november 1918, al openbaar gemaakt dat Wilhelm II afstand had gedaan van zijn titels als koning van Pruisen en als Duits keizer, terwijl dit helemaal nog niet bevestigd was door Wilhelm II zelf. De keizer had in veel gevallen gewoonweg niet de tijd om van mening te veranderen.

Wat Von Ilseman wel beschrijft over de kortstondige bevestigingen zijn uitspraken die de voormalige vleugeladjutant Von Plessen deed aan Von Ilseman na de oorlog. Volgens Von Plessen is de keizer veelzijdig maar doet hij niets grondig en heeft hij nooit serieus willen werken.⁷² Deze veelzijdigheid van de keizer en het feit dat hij niets grondig deed suggereren dat de keizer, volgens Von Plessen althans, inderdaad kortstondige bevestigingen had: hij begon aan zaken waar hij zeker interesse voor had maar die hij vervolgens nooit goed uitvoerde.

⁶⁹ Ilseman, *Wilhelm II in Nederland 1918-1941*, 90.

⁷⁰ *Ibidem*, 19.

⁷¹ D. Freis, 'Diagnosing the Kaiser', 275.

⁷² *Ibidem*, 45.

Conclusie

Uit het dagboek van Von Ilseman is gebleken dat Wilhelm na de oorlog nog steeds de situatie waarin Duitsland en hijzelf verkeerde niet goed kon beoordelen. Hij was er heilig van overtuigd dat hij praktisch geen schuld had aan het uitbreken van de oorlog en om dit te bewijzen schreef hij zijn eigen verdedigingsgeschrift waarin hij zijn eigen waarheid creëerde. Hetzelfde geldt eveneens voor het tactloze gedrag van de keizer. Na de oorlog bleef hij tactloze opmerkingen maken. Hoewel de keizer niet meer in zijn publieke ambt van keizer was, konden zijn woorden nog steeds veel invloed hebben omdat veel Duitsers nog monarchistisch waren. De kortstondige bevliegingen van de keizer daarentegen waren verdwenen. Waarschijnlijk had dat ook te maken met het feit dat aan het einde van de oorlog alles zo vlug ging dat hij weinig tijd had om te denken. In feite werden aan het einde van de oorlog veel keuzes voor hem gemaakt zonder dat hij daar veel aan kon of wilde veranderen.

Ook bij dit hoofdstuk is de vraag welke nadere invulling dit onderzoek geeft aan Wilhelms karakter. Wederom kunnen we zeggen dat Wilhelm II in zijn gedrag niet veel veranderd was ten opzichte van zijn gedrag tijdens zijn regeerperiode, althans met betrekking tot zijn beoordelingsvermogen en zijn tactloze uitbarstingen. Het dagboek bevestigt op deze punten het beeld dat de biografen geschetst hebben over Wilhelm. Als we naar het dagboek kijken zien we wel dat Wilhelm II aan het einde van de oorlog veel minder last had van kortstondige bevliegingen. De weinige keren dat de kortstondige bevliegingen van Wilhelm genoemd worden betreffen meestal beschrijvingen van situaties voor de oorlog of uit de beginjaren van de oorlog. Daaruit kunnen we dus concluderen dat Wilhelms kortstondige bevliegingen een gevolg waren van politieke druk vanuit de binnenlandse politiek. Het is goed dat Röhl deze impulsieve eigenschappen van Wilhelm benadrukt maar de binnenlandse politieke situatie in Duitsland moet daarbij bekeken worden. Het Duitse politieke systeem had namelijk veel invloed op Wilhelms functioneren.

Slotconclusie

In dit paper is geprobeerd antwoord te geven op de vraag op welke wijze Wilhelms twijfelachtigheid zich gemanifesteerd heeft tussen september 1918 en mei 1920. Daarbij is gekeken naar wat de biografen Clark en Röhl hebben geschreven over Wilhelms gedrag en is gebruik gemaakt van het dagboek van Sigurd von Ilseman, de vleugeladjutant van keizer Wilhelm II. Von Ilseman was aangesteld in september 1918 waardoor hij enkel aan het einde van de oorlog dicht bij de keizer stond en niet in de beginjaren van Wilhelms heerschappij en in de beginjaren van de oorlog. Von Ilsemanns beschrijving van de keizer is uit directe waarneming waardoor het beeld over het gedrag van de keizer redelijk accuraat is. Toch is ook de beschrijving van Von Ilseman gekleurd omdat hij een Duitser officier was.

Volgens de biografen werd Wilhelms politiek beïnvloed door zijn twijfelachtigheid en zijn impulsieve gedrag. De koers van Wilhelms politiek was daardoor niet stabiel en gaf aanstoot bij de andere regeringsleiders. Voor zowel zijn twijfelachtigheid en impulsiviteit zijn in dit paper drie gedragskenmerken onderscheiden waaruit deze karaktereigenschappen blijken. Deze gedragskenmerken komen voort uit de beschrijvingen van de twee biografen. Wilhelms twijfelachtigheid is onder te verdelen in zijn besluiteloosheid, het feit dat Wilhelm makkelijk te manipuleren was en het feit dat Wilhelm vlug in paniek raakte. Wilhelms impulsiviteit is onderverdeeld in zijn gebrekkige beoordelingsvermogen, zijn tactloze uitbarstingen en zijn kortstondige bevestigingen.

Uit het dagboek van Von Ilseman is gebleken dat Wilhelms gedrag aan het einde van de Eerste Wereldoorlog en tijdens zijn verblijf op kasteel Amerongen niet veel veranderd was ten opzichte van de situatie tijdens zijn regeerperiode. De keizer liet zich aan het eind van de oorlog nog steeds makkelijk manipuleren door de legerleiding en had nog steeds last van paniek aanvallen. Na de oorlog hadden deze paniek aanvallen zelfs uitwerking op zijn fysieke gezondheid want de keizer zakte meerdere keren letterlijk in elkaar en had steeds meer last van zijn ischias. De besluiteloosheid van de keizer was na de oorlog echter nagenoeg verdwenen. Von Ilseman beschrijft hem als een rustig, kalme en daadkrachtige man. Een verklaring hiervoor kan zijn dat aan het einde van de oorlog de politieke ontwikkelingen zo snel gingen dat Wilhelm ook niet meer besluiteloos kon zijn. Veel beslissingen werden voor hem gemaakt. Ook zijn ervaring kan invloed hebben gehad. Hij was niet meer die jonge ambitieuze man die Duitslands plek in de wereld wilde veroveren.

Ook in Wilhelms impulsieve gedrag was weinig veranderd. Von Ilseman beschrijft Wilhelm nog steeds als iemand met een gebrekkig beoordelingsvermogen en als iemand die nog steeds tactloos gedrag vertoonde. Wilhelm vond dat de andere vorsten tenminste even schuldig waren als hijzelf aan het uitbreken van de oorlog. Daarom werkte hij samen met Von Ilseman aan zijn verdedigingsschrift en beschreef daarin zijn waarheid over de gebeurtenissen. Deze kwamen echter niet overeen met de historische werkelijkheid. Het geschrift werd daarom in de jaren twintig niet geschikt geacht voor publicatie. De kortstondige bevestigingen van de keizer waren verdwenen na de oorlog. Deze ontwikkeling kan eveneens te maken hebben met de snelheid waarmee er politieke veranderingen gaande waren in Duitsland. De gebeurtenissen hadden de keizer ingehaald.

Het dagboek toont ons aan dat keizer Wilhelm II na de Eerste Wereldoorlog niet veel veranderd was. Het impulsieve gedrag dat door Röhl benadrukt wordt, was nog steeds aanwezig na de oorlog maar Wilhelm had veel minder tot geen last meer van zijn kortstondige bevestigingen. Ook het twijfelachtige gedrag dat door Clark benadrukt wordt, was nog niet verdwenen maar we zien hier dat ook zijn besluiteloosheid verdwenen was. Omdat we beide gedragseigenschappen zien terugkeren in het dagboek kunnen we dus concluderen dat keizer Wilhelm II zowel impulsief als twijfelachtig was. De Duitse politiek met zijn ambtenaren en de algemene situatie waarin Wilhelm verkeerde, hadden invloed op welke van de twee eigenschappen het meeste domineerde.

De vraag is nu wat deze bevindingen betekenen voor de interpretaties die Röhl en Clark geven aan de rol van Wilhelm II bij het uitbreken van de oorlog. Helaas kunnen we geen harde conclusies trekken en zal het bij veronderstellingen blijven maar omdat beide eigenschappen na de oorlog nog steeds aanwezig waren, zullen deze ook voor de oorlog grote invloed hebben gehad op het gedrag van Wilhelm II. Het feit dat Röhl voornamelijk Wilhelms impulsiviteit benadrukt is niet terecht en Clark heeft met zijn biografie een waardevolle aanvulling gemaakt op het beeld wat van de keizer bestaat. Wilhelm II was impulsief en twijfelachtig en juist deze twee eigenschappen hebben ertoe geleid dat het oorlog werd, ondanks het feit dat de keizer niet direct op oorlog aanstuurde.

Dit onderzoek is verricht aan de hand van het dagboek van Sigurd von Ilseman. Het dagboek is opgesteld aan het einde van de Eerste Wereldoorlog en tijdens de ballingschap van keizer Wilhelm II in Nederland. De vleugeladjudant was meegegaan met de keizer in ballingschap. Daardoor was hij in staat een redelijk accuraat beeld te schetsen van de keizer

tijdens zijn ballingschap want hij had iedere dag intensief contact met de keizer. Het dagboek leverde dan ook voldoende informatie op voor dit onderzoek naar de persoonlijkheid van de keizer. Het nadeel is echter dat Von Ilseman beïnvloed kon zijn door zijn nauwe relatie met de keizer waardoor het beeld eenzijdig kan zijn. Voor vervolgonderzoek zou het dus goed zijn om meerder dagboeken van vrienden en medewerkers van de keizer naast elkaar te onderzoeken. Ook Von Eulenberg, Von Tirpitz en andere hebben dagboeken over hun ervaring met de keizer geschreven.

Bibliografie

- Cecil, L., *Wilhelm II. Prince and Emperor 1859-1900* vol. 1 (2017).
- Clark, C., *Keizer Wilhelm II. De laatste Duitse keizer*, vertaling: H. Stegeman (Amsterdam 2017).
- Clark, C., *Slaapwandelaars. Hoe Europa in 1914 ten oorlog trok*, vertaling: H. Stegeman (Antwerpen 2013).
- Evera, S. van., 'The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War' *International Security* 9 (1984) 1, 58-107.
- Freis, D., 'Diagnosing the Kaiser. Psychiatry, Wilhelm II and the Question of German War Guilt', *Medical History* 62 (2018) 3, 273-294.
- Hull, I.V., *The Entourage of Kaiser Wilhelm II 1888-1918* (Cambridge 2004).
- Ilsemann, S. von, *Wilhelm II in Nederland 1918-1941. Dagboekfragmenten bezorgd door Jacco Pekelder en Wendy Landewé*, (Soesterberg 2015).
- Kaiser, D.E., 'Germany and the Origins of the First World War.', *The Journal of Modern History* 55 (1983) 3, 442-474.
- Kiste, J. van der, *Kaiser Wilhelm II. Germany's Last Emperor* (Sutton 1999).
- Lüdecke, C., 'Die erste deutsche Südpolarexpedition und die Flotten politik unter Kaiser Wilhelm II.', *Historisch-Meereskundliches Jahrbuch* 1 (1992) 55-75.
- Menning, R.R., en C.B. Menning, "'Baseless Allegations". Wilhelm II and the Hale Interview of 1908.', *Central European History* 16 (1983) 4, 368-397.
- Mommsen, W.J., 'Kaiser Wilhelm II and German Politics', *Journal of Contemporary History* 25 (1990) 2, 289-316.

- Musolff, A., 'The afterlife of an infamous gaffe. Wilhelm II's 'Hun speech' of 1900 and the anti-German Hun stereotype during World War I in British and German popular memory.', *Pragmatics and Society* 9(2018) 1, 75-90, aldaar 80.
- Röhl, J.C.G., *Kaiser, Hof und Staat. Wilhelm II und die deutsche Politik* (1987).
- Röhl, J.C.G., *Keizer Wilhelm II. een biografie*, vertaling: R. Hartmans (München 2013).
- Röhl, J.C.G., *Wilhelm II. Die Jugend des Kaisers 1859-1888* (München 1993).
- Röhl, J.C.G., *Wilhelm II. into the Abyss of War and Exile, 1900-1941* (Cambridge 2014).
- Schumann, W., 'Wo ist der Kaiser? Theodor Fontane über Kaiser Wilhelm II.', *Monatshefte* 71 (1979) 2, 161-171.